

The background of the cover is a collage of historical architectural drawings. At the top, there are detailed plans of fortifications, including bastions and ramparts, with handwritten labels such as 'Berzo na' and 'Kanal'. Below these drawings is a color illustration of a grand, classical-style building facade with a red-tiled roof, multiple windows, and a series of statues on pedestals. In the foreground, a street scene is depicted with people in period clothing, a dog, and a horse-drawn carriage.

ALINA BARCZYK

Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich

Historia i treści ideowe
architektury

**Rezydencje
rodu Mniszchów
w czasach
saskich**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ALINA BARCZYK

**Rezydencje
rodu Mniszchów
w czasach
saskich**

Historia i treści ideowe
architektury

Alina Barczyk – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Instytut Historii Sztuki, Katedra Historii Architektury, 90-131 Łódź, ul. G. Narutowicza 65
e-mail: alina.barczyk@uni.lodz.pl

Recenzent

Jakub Sito

Redaktor inicjujący

Natasza Koźbial

Redaktor

Marta Kołpanowicz

Projekt layoutu i skład

Tomasz Pietras

Korekta techniczna

Wojciech Grzegorzczak

Projekt okładki

Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Ilustracje wykorzystane na okładce:

B. Bellotto, *Pałac Mniszców w Warszawie* (Zamek Królewski w Warszawie); *Plan ogrodu przy pałacu Mniszców w Warszawie* (Archiwum Narodowe w Krakowie), fot. domena publiczna

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

Publikacja dofinansowana przez Fundację Lanckorońskich

**FUNDACJA
LANCKOROŃSKICH**

© Copyright by Alina Barczyk, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10233.20.0.M

Ark. druk. 38,25

ISBN 978-83-8220-580-0

eISBN 978-83-8220-581-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	9
CZĘŚĆ I	
Ród Mniszchów	25
Rozdział 1. Zarys dziejów Mniszchów do końca XVII wieku – budowanie podstaw znaczenia rodu	27
A. Mikołaj Mniszech (ok. 1482–1553), starosta łukowski	30
B. Jerzy Mniszech (zm. 1613), wojewoda sandomierski	31
C. Maryna Mniszchówna (1588/1589–1614), caryca Rosji	35
D. Franciszek Bernard Mniszech (zm. 1661), starosta sanocki	41
E. Jerzy Jan Mniszech (zm. 1693), wojewoda wołyński	42
Rozdział 2. W dążeniu do arystokratycznego stanu i wysokich urzędów ...	43
A. „Hrabiowie z Kończyc Wielkich na Ossowicy”	43
B. „Cesarz Wachlarz z Piór daje” – legendarne dzieje rodu	44
C. Mniszchowie – marszałkowskie znaczenie rodu	47
a. Marszałkowie wielcy i nadworni w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim	47
b. Kompetencje marszałków	52
c. Nominacje Mniszchów na urząd marszałkowski	58
d. „Laska Marszałkowska, per successionem [...] dziś w Ręku Pańskich [<i>sic!</i>] zakwitająca” jako insygnium władzy	58
CZĘŚĆ II	
„Wielki prorok, nieśmiertelnego imienia i wiecznej chwały” – Józef Wandalin Mniszech (1670–1747)	75
Rozdział 1. Rys biograficzny	77

Rozdział 2. Rezydencje marszałka wielkiego koronnego	89
A. Zamek w Laszkach Murowanych – gniazdo rodowe Mniszców	89
a. Dzieje castrum – w posiadaniu Herburtów, Tarłów i Mniszców	92
b. Przemiany architektury: fortalicja i zamek	96
c. Geneza formy architektonicznej budowli z czasów marszałka	99
d. Rekonstrukcja układu wnętrza, ich funkcji i wyposażenia	100
e. Otoczenie zamku: fortyfikacje i ogród	120
B. Pałac w Warszawie przy ul. Senatorskiej – rezydencja marszałka w mieście sejmowym i rezydencjonalnym	126
a. Dzieje posesji w XVI–XVIII wieku	129
b. Rekonstrukcja architektury pałacu w czasach Józefa Wandalina Mniszcha	135
c. Rekonstrukcja układu wnętrza i ich funkcji	139
d. Saska geneza architektury pałacu	141
e. Dyskusja o autorstwie projektu: Burkhard Christoph von Münnich	153
f. Ukształtowanie otoczenia pałacu – ogród, dziedziniec paradny i dekoracja rzeźbiarska ogrodzenia	155
C. Pałac w Dęblinie	178
a. Historia dęblńskiego założenia rezydencjonalnego	178
b. Rekonstrukcja architektury pałacu w czasach Józefa Wandalina Mniszcha	184
c. Rekonstrukcja układu wnętrza i ich funkcji	185
D. Dwór starościński w Jaworowie	191
a. Dobra jaworowskie w XVI–XVII wieku	191
b. Rekonstrukcja dworu Jana III Sobieskiego we władaniu Józefa Wandalina Mniszcha	193
E. Brzostowica Wielka – dwór wiejski w pobliżu miasta sejmowego Grodna ...	198
a. Dziedzictwo litewskiego rodu Chodkiewiczów i losy dóbr	198
b. Zabudowania w Brzostowicy w dobie Mniszców	199
Rozdział 3. Józef Wandalin Mniszech – koneser i inicjator fundacji	201

CZĘŚĆ III

„Senator pierwszy, od potomności godzien w cedrze wierszy” – Jerzy August Wandalin Mniszech (1715–1778)	207
Rozdział 1. Rys biograficzny	209
Rozdział 2. Rezydencje przywódcy kamaryli	221
A. Pałac w Gdańsku – symbol gospodarczej i politycznej obecności marszałka w stolicy handlu	221

a. Historia budowy rezydencji	222
b. Rekonstrukcja architektury pałacu	230
c. Rekonstrukcja układu i funkcji wnętrz	240
d. Otoczenie pałacu	247
B. Podkarpacka rezydencja w Dukli	261
a. Historia pałacu	261
b. Rekonstrukcja formy architektonicznej w czasach senatora Mniszcha	265
c. Rekonstrukcja układu wnętrz	265
d. Ogrodowo-obronne otoczenie pałacu	276
e. Dukla jako miasto rezydencjonalne	278
Rozdział 3. Jerzy August Mniszech – stosunek do sztuki	295
CZĘŚĆ IV	
„Orderów polskich kawaler [...] przykład miłości ojczyzny” – Jan Karol Wandalin Mniszech (1716–1759)	307
Rozdział 1. Rys biograficzny	309
Rozdział 2. Rezydencje podkomorzego wielkiego litewskiego	317
A. Rezydencja miejska – pałac warszawski przy ul. Miodowej	317
a. Dzieje posesji	318
b. Rekonstrukcja formy architektonicznej w czasach Jana Karola Mniszcha	319
c. Rekonstrukcja programu funkcjonalno-artystycznego pałacowych wnętrz	323
d. Otoczenie pałacu w czasach podkomorzego	339
B. Wiśniowiec – dziedzictwo królewskiego rodu Wiśniowieckich	344
a. Historia fortalicji-pałacu Wiśniowieckich i Mniszców	349
b. Forma architektoniczna pałacu i jej geneza	361
c. Rekonstrukcja układu wnętrz i ich funkcji	366
d. Otoczenie pałacu – oficyny i pawilony	398
Rozdział 3. Jan Karol Mniszech – spadkobierca rodowej tradycji fundacyjnej	407
Podsumowanie	411
Bibliografia	419
Źródła rękopiśmienne	419
Źródła drukowane	428
Opracowania	430

Aneksy źródłowe	459
Aneks 1. Fragmenty korespondencji z 1714 roku z Archiwum Mniszchów dotyczące wykonania laski marszałkowskiej dla Józefa Wandalina Mniszcha, [w:] Archiwum Mniszchów. Listy różnych osób z lat 1713–1776. Lit V–W	461
Aneks 2. Relacja pogrzebu ś. p. J W[ielmo]żnej Imci pani Konstancji z Tarłów Mniszchowej, marszałkowej wielkiej koronnej w Zamościu u WW. OO. Reformatów odprawionego przez trzy dni a die 3 Febr. 1740 Anno, [w:] Rękopisy Biblioteki Poturzyckiej Dzieduszyckich. Odpisy materiałów dotyczących historii Polski z lat 1679–1759	467
Aneks 3. Opisanie pałacu Laszek Murowanych [1815], [w:] Zbiór Aleksandra Czołowskiego. Inwentarze z opisami zamków na Rusi Czerwonej, XVII–XIX w.	473
Aneks 4. Regestr mobilium i innych rzeczy Ś.P. J.W. Mniszcha podkomorzego WW [sic!] Lit. w pałacu jaworowskim znajdujących się	481
Aneks 5. Wizyta pałacu na ulicy Miodowej w Warszawie, tudzież dworku na Szolcu [sic!], przy Warszawie stojących. Niegdyś ś.p. J.W. Imci p. Mniszcha Podkomorzego W.X.Litt. dziedzicznych, Roku Pańskiego 1760 expedyjowana	487
Aneks 6. Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych	517
Aneks 7. Regestr garderoby, różnych rzeczy i sprzętów Ś.P. J.W. Pana Mniszcha podkomorzego W.W.X.Litt. z Warszawy do Dęblina sprowadzonych	539
Aneks 8. Regestr rzeczy Ś.P. J.W. Mniszcha podkomorzego W.W.X.Litt. z Gołębia do Dęblina sprowadzonych	559
Wykaz skrótów	563
Spis plansz	565
Spis ilustracji	569
Indeks osób	581
Indeks miejscowości	597
Uwagi redakcyjne i techniczne	603
Summary	605
Zusammenfassung	609

WPROWADZENIE

Stan badań

W ostatnich latach nastąpiła intensyfikacja badań nad awansem społeczno-politycznym rodów magnackich w epoce nowożytnej. Problematykę tę rozważano na przykładzie Jabłonowskich¹, Radziwiłłów², Paców³ czy Wielopolskich⁴. W powyższych pracach, obrazujących ambicje polityczne i ich odzwierciedlenie w sztuce, koncentrowano się na przemianach zachodzących na przestrzeni kilku pokoleń. Nie brakuje również opracowań poświęconych mecenatowi pojedynczych, znamienitych postaci, takich jak Izabela z Czartoryskich Lubomirska⁵, Kazimierz Leon⁶ i Jan Fryderyk Sapieha⁷, Jan Klemens Branicki⁸, bądź aktywności fundatorskiej małżonków (Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich⁹). W dalszym ciągu całościowych opracowań nie doczekało się kilka szczególnie znaczących familii, wśród nich Czartoryskich, Sanguszków, Tarłów, Stadnickich i samych Mniszczów. Pojedyncze zagadnienia omawiane były w artykułach czy wystąpieniach konferencyjnych.

---

¹ Betlej 2010, *passim*.

² Bernatowicz T. 1998, *passim*; Bernatowicz T. 2011, *passim*.

³ Czyż 2016, *passim*.

⁴ Wierzbicka 2017, *passim*.

⁵ Majewska-Maszkowska 1976, *passim*.

⁶ Piramidowicz 2012, *passim*.

⁷ Boberska, Boberski 1993, *passim*.

⁸ Oleńska 2011, *passim*.

⁹ Nestorow 2016, *passim*; Słaby 2014, *passim*.

Uwagę zwraca niewielka liczba szczegółowych opracowań dotyczących Mniszchów, monografii poświęconych rodowi czy choćby poszczególnym postaciom¹⁰. Najwięcej pisano o Marynie Mniszchównie, która poślubiła cara Dymitra Samozwańca¹¹. Jako najsłynniejsza przedstawicielka rodu stała się bohaterką nie tylko analiz naukowych i tekstów historyków¹², ale też prac popularnonaukowych i utworów literackich¹³. Największe znaczenie Mniszchowie zyskali w czasach saskich. Próbę całościowego ujęcia działalności politycznej marszałka nadwornego Jerzego Augusta podjęła Maria Czeppa¹⁴. Mimo iż od wydania tej monografii minęło ponad 20 lat, jest ona do dziś podstawowym źródłem wiedzy o kamaryli i samym jej przywódcy. Oczywiście Mniszchowie wymieniani są w licznych pracach historyków, lecz są to jedynie wzmianki bądź ich losy stanowią wątki poboczne¹⁵. Wyjątkami są nieliczne artykuły, wśród nich tekst poświęcony urzędowi marszałkowskiemu w czasach sprawowania władzy przez Józefa Wandalina Mniszcha¹⁶. Ponadto wspomniane są głównie wątki dotyczące działalności politycznej¹⁷ – z pominięciem zagadnień artystycznych. Z osiemnastowiecznych reprezentantów rodu najliczniejszych analiz doczekał się Michał Jerzy Mniszech, żyjący już jednak w epoce stanisławowskiej (il. 1). Zwracano uwagę na jego

¹⁰ Biogramy niektórych Mniszchów i ich małżonek znajdują się w *Polskim Słowniku Biograficznym* (na przykład: Czaplńska 1976a; Czaplńska 1976b; Dymnicka-Wołoszyńska 1976a; Dymnicka-Wołoszyńska 1976b; Dymnicka-Wołoszyńska, Wołoszyński 1976; Horn 1976; Kowalska 1976; Perzanowska 1976; Rosner 1976; Wereszycka 1976).

¹¹ ZNiO, sygn. DE-8879, k. 107; PAU, sygn. 1128, s.n. Przejazd orszaku Mniszchówny do rosyjskiej stolicy omówiono w diariuszu z 1606 roku (PAU, sygn. 1051, *passim*), z kolei listy Dymitra z lat 1604–1610 znajdują się w Moskwie (RGADA, fond 149, *passim*).

¹² Do najsłynniejszych opracowań monograficznych należą: Hirschberg 1906; Andrusiewicz 2009. Maryna przywoływana jest też w licznych artykułach polsko- i rosyjskojęzycznych, dotyczących zarówno losów carycy i jej małżonka, jak i wielkiej smuty (*confer*: przyp. 102).

¹³ Dzieje Maryny stały się kanwą między innymi dla opery *Borys Godunow* Modesta Musorgskiego (z librettem Aleksandra Puszkina), dramatu Józefa Szujskiego o tytule *Maryna Mniszchówna* (Szujski 1876) czy dla powieści historycznej Zygmunta Krasińskiego *Agaj-Haj* (Krasiński 2002).

¹⁴ Czeppa 1998, *passim*.

¹⁵ Do najcenniejszych prac należy monografia poświęcona urzędowi marszałkowskiemu w bezkrólewach (Wiśniewski 2015, *passim*). Liczne wzmianki o Mniszchach podaje też Elżbieta Wierzbicka w pracy dotyczącej skoligowanych z nimi Wielopolskich (Wierzbicka 2017, *passim*).

¹⁶ Perzanowska 1966, *passim*.

¹⁷ Wyjątek stanowi próba spojrzenia na życie prywatne poprzez analizę korespondencji wymienianej przez Józefa Wandalina Mniszcha i jego małżonkę, Konstancję z Tarłów (Popiołek 2013a).

Ryc. 1. M. Bacciarelli, *Michał Jerzy Mniszech z córką i pieskiem Kiopkiem* (Zamek Królewski w Warszawie), fot. A. Barczyk, 2019

rolę w rozwoju polskiej kultury i podróże zagraniczne¹⁸. Przedmiotem studiów były też wizerunki magnata, wśród nich portret z córką i pieskiem królewskim Kiopkiem, wykonany przez Marcella Bacciarellego¹⁹. Informacji o dziejach mniszchowskich kolekcji dostarczył Tomasz de Rosset w publikacjach dotyczących proveniencji obrazów ze zbiorów hrabiego Andrzeja Mniszcha²⁰.

¹⁸ Przywołać należy starodruki (Mniszech 1775; Leśniewski 1785; Osiński Al. 1806), maszynopis pracy dyplomowej Ewy Miszczak (Miszczak 1963) oraz opracowania Juliana Bartoszewicza (Bartoszewicz 1852; Bartoszewicz 1863), Bronisława Bilińskiego (Biliński 1977; Biliński 1995) i Marka Bratunia (Bratuń 1996a; Bratuń 1996b; Bratuń 2002; Bratuń 2003; Bratuń 2013; Bratuń 2014). Na uwagę zasługują też prace: Powidzki 1955; Rosner 1976; Bernatowicz A. 2016, s. 55–56, 159, 298; Chiron-Mrozowska 2018, s. 14–15.

¹⁹ *Crème de la crème* 2019, s. 8–11.

²⁰ Rosset 1994; Rosset 2003; Rosset 2008; Daszkiewicz 2013, *passim*.

Rezydencje Mniszchów od lat obecne są na kartach publikacji naukowych, lecz i tu widoczny jest brak całościowych opracowań. Wydanie przez Mieczysława Gębarowicza inwentarza zamku w Laszkach Murowanych z 1748 roku²¹ przyczyniło się do rozpowszechnienia wiedzy o splendorze wystroju. Sama monumentalna rezydencja była wspomniana w publikacjach dotyczących siedzib na Kresach, architektury obronnej, lecz mimo bogatej podstawy źródłowej nie poświęcono jej nigdy odrębnej monografii²². Dotychczas założenie laszeckie najpełniej omówił Roman Aftanazy²³. Większym zainteresowaniem badaczy cieszył się pałac przy ul. Senatorskiej w Warszawie, wzniesiony dla Józefa Wandalina Mniszcha. Na jego nowatorską formę uwagę zwrócił Walter Hentschel²⁴. Powstały dwa opracowania monograficzne: praca z 1951 roku nigdy nie ukazała się drukiem, natomiast wydano książkę autorstwa Marka Kwiatkowskiego – niestety niewykorzystującą wszystkich dostępnych źródeł, a zarazem niewolną od błędów²⁵. Artykuły naukowe poświęcono całej rezydencji i założeniu ogrodowemu²⁶, „fabryce” pałacu²⁷ oraz genezie dzisiejszej formy architektonicznej²⁸. Warszawska rezydencja – co należy zaakcentować na wstępie – była obiektem wybitnym architektonicznie, wymagającym dokładnego omówienia w oparciu o dostępne materiały, ale i odniesienia do szerszego kontekstu europejskiego, przede wszystkim do budownictwa Saksonii z czasów panowania Wettynów. Znacznie słabiej rozpoznane przez badaczy pozostają pałace w Dęblinie²⁹ oraz druga z warszawskich rezydencji – położona przy ul. Miodowej³⁰. Więcej tekstów (zarówno

²¹ Gębarowicz 1973, s. 28–93.

²² Materiały dotyczące zamku laszeckiego, obejmujące archiwalia, noty z periodyków i rękopiśmienne notatki, zebrał wprawdzie Aleksander Czołowski, lecz nigdy nie posłużyły one do napisania całościowego opracowania monograficznego (BN, sygn. 5473 IV, *passim*).

²³ Aftanazy 1996, s. 126–148. Autor nie miał jednak możliwości sięgnięcia do inwentarzy z drugiej dekady XIX wieku.

²⁴ Hentschel 1967, t. 1, s. 385–387.

²⁵ Inwentarz pałacu Jana Karola Mniszcha przy ul. Miodowej (ZNiO, sygn. DE-2566, *passim*) został błędnie utożsamiony z rezydencją przy ul. Senatorskiej (Kwiatkowski 2009, s. 18–19).

²⁶ Putkowska 2001a, Putkowska 2002, *passim*.

²⁷ Popiołek 2017a, *passim*.

²⁸ Barczyk 2016b, *passim*.

²⁹ O pałacu pisano niemal jedynie w okresie międzywojnia (Dygat 1927; Król 1937). Nowsze ustalenia dotyczące obiektu były publikowane przez piszącą te słowa (Barczyk 2016a; Barczyk 2017, *passim*).

³⁰ Uwagę zwracano jedynie na XIX stulecie, gdy pałac pełnił funkcję Resursy Kupieckiej. Osiemnastowieczna architektura i wystrój pałacu zostały ostatnio zaprezentowane w artykule: Barczyk 2019a, *passim*.

polsko-, jak i ukraińskojęzycznych) poświęcono pałacowi w Wiśniowcu, którego inwentarze opublikował Andrzej Betlej³¹. Duża część zachowanych materiałów archiwalnych, zarówno rękopisów, jak i rysunków architektonicznych, stwarza jednak możliwość reinterpretacji dotychczasowych ustaleń i poszerzenia wiedzy o tym obiekcie. Do najważniejszych siedzib mniszchowskich należą też pałace Jerzego Augusta Mniszcha – o ile Gdańsk omówiono tylko w jednym artykule³², w kilku innych zaś był on jedynie wzmiankowany, o tyle Dukla od ponad stulecia stanowi przedmiot zainteresowania badaczy. Podstawowym opracowaniem pozostaje praca Emmanuela Swieykowskiego³³. Sama rezydencja została niedawno zaprezentowana na tle mecenatu właściciela przez Aleksandrę Żółkoś³⁴. Nowych informacji o obiekcie dostarczają jednak rysunki architektoniczne przechowywane w Monachium i teksty niemieckojęzyczne³⁵. Z kolei dwory znajdujące się na terenie dóbr Mniszchów, jeśli pojawiają się w literaturze, sprowadzane są do krótkiej wzmianki³⁶.

Nie umniejszając zasług badaczy, którzy w swoich pracach przywoływali Mniszchów, trzeba ze smutkiem zauważyć liczne błędy. Źle podawane bywały lata życia³⁷, niepoprawnie identyfikowano poszczególnych członków rodu i ich funkcje polityczne³⁸, błędnie odczytywano też daty zawarte w korespondencji. Inwentarze i materiały dotyczące pałaców warszawskich były

³¹ Betlej, Dworzak, Markiewicz 2016, *passim*.

³² Maciakowska 2015a, *passim*.

³³ Swieykowski 1903, *passim*.

³⁴ Żółkoś 2011, *passim*. W książce tej zostały zgromadzone podstawowe informacje o dziejach rodu Mniszchów i kamaryli Jerzego Augusta.

³⁵ Thoss 1998, s. 12, 79, il. 5–8.

³⁶ Publikacji doczekał się inwentarz siedziby w Jaworowie z 1716 roku (Gębarowicz 1966, s. 246–254). Tamtejszy dwór przywoływany jest w pracach dotyczących popularyzacji holenderskich flizów (Przewoźna-Leśniak 2013, s. 433–434; Oczko 2018, s. 147).

³⁷ W niektórych pracach podawana jest zła data urodzenia Michała Jerzego Mniszcha – rok 1742 (na przykład Bratuń 2002, s. 17) zamiast 1748 (BCz, sygn. 1748, s. 1; Bartoszewicz 1852, s. 479; Dworzaczek 1959, plansza 137; Zielińska T. 1997, s. 524; Wrześniak 2013, s. 99). Pomyłkę utrwaliło z pewnością podanie nieprawidłowej informacji w życiorysie postaci zamieszczonym w *Polskim Słowniku Biograficznym* (1976, s. 480).

³⁸ Z publikacji niemieckojęzycznych wspomnieć można tom *Eine gute Figur machen. Kostüm und Fest am Dresdner Hof*, w którym jeden ze strojów powiązany z Jerzym Augustem Mniszchem, który miał przewodzić balowi (Hölscher, Schnitzer 2000, s. 115). W omawianym roku magnat miał jednak zaledwie sześć lat – bez wątpienia właściwą postacią był jego ojciec, marszałek wielki koronny Józef Wandalin Mniszech.

mylone nawet przez historyków sztuki. Widoczne pozostają też ewidentne literówki w datach (na przykład zakup posesji w latach 1597–1593³⁹), jakkolwiek są to błędy nieumniejszające wartości prac ani autorytetu ich twórców – ponadto analiza archiwaliów pozwala z reguły na wyjaśnienie nieścisłości – większą zagadką są jedynie dane z tekstów pisanych na początku XX wieku, odwołujące się do źródeł, które spłonęły w czasie wojny. Odrębnym problemem pozostają nieprecyzyjne bądź błędne zapisy źródeł poszczególnych informacji – powoływanie się na konkretne rękopisy, w których na wskazanych stronach brak stosownych wzmianek (także w pracach wydanych w ostatnich latach, zatem prezentujących aktualne sygnatury). Również podawane w przypisach osiemnastowieczne periodyki nie zawsze zawierają pożądane zapiski, pochodzą na przykład z dnia poprzedzającego wydarzenie, które powinno być w nich relacjonowane. Co więcej, w kolejnych numerach danego pisma nie zawsze możliwe jest odszukanie omawianych treści⁴⁰. Przykładem licznych błędów jest rzekomy udział Baya w powstaniu pałacu Józefa Wandalina Mniszcha przy ul. Senatorskiej w Warszawie. Błędny odczyt roku (1719 zamiast 1709) na liście autorstwa architekta skłonił do powiązania go z „fabryką”, a samą pomyłkę utrwały zarówno prace badawcze⁴¹, jak i sam opis w katalogu archiwalnym. Dokument znajduje się w tece zatytułowanej: „Listy różnych osób z lat 1713–1775. Lit. A–Bia.”, ponadto data 1719 widnieje w szczegółowym wykazie zawartości tomu, na stronie tytułowej⁴². Właściwy czas powstania od lat jest znany, wielokrotnie był dementowany⁴³, lecz nadal pojawia się w literaturze⁴⁴. Należy też zwrócić uwagę, że na identyfikację odbiorcy listu Baya pozwala jedynie włączenie do teki z Archiwum Mniszchów – w samym dokumencie nie ma jednoznacznego potwierdzenia, że podanym w nagłówku „Jaśnie Wielmożnym Panem” był Józef Wandalin Mniszech. Brak nawet potwierdzenia, że korespondencja dotyczyła pałacu na terenie Warszawy.

³⁹ Szaniawska 1967, s. 302.

⁴⁰ Z szacunku dla poszczególnych autorów i z przekonania, że błędy nie były wynikiem złej woli, a jedynie przeoczenia, pozwolę sobie nie podawać konkretnych przykładów.

⁴¹ Berdecka 1951, s. 9.

⁴² *Confer*: ZNiO, sygn. 2688/II.

⁴³ Problematyka została jednoznacznie wyjaśniona chociażby w pracach Jakuba Sito (Sito 2013b, s. 89; Sito 2016a, s. 37).

⁴⁴ Kwestię tę wyjaśniłam już w artykule: Barczyk 2019a, s. 416, przyp. 6.

W przedmowie do niniejszej pracy należy też zwrócić uwagę na stan badań dotyczących zagadnienia, które pozostaje punktem odniesienia dla analiz – architektury Saksonii i jej recepcji w Rzeczypospolitej. Pozornie obiekty wznoszone przez saskich architektów są dobrze znane, lecz w rzeczywistości pozostają przedmiotem zainteresowania nielicznych badaczy. Z prac monograficznych niezmiennie cenna jest publikacja Waltera Hentschla⁴⁵. Skrócowego opracowania niemieckojęzycznego doczekał się Andreas Gärtner, którego Mniszchowie sprowadzili do Dukli⁴⁶. Z polskich badaczy podejmujących zagadnienia architektury saskiej na ziemiach polskich przywołać należy prof. UŁ dra hab. Tadeusza Bernatowicza, prof. UG dra hab. Tomasza Torbusa, a przede wszystkim prof. IS PAN dra hab. Jakuba Sito, kierującego grantem poświęconym polonikom – rysunkom architektonicznym – w zbiorach Sächsische Hauptstaatsarchiv w Dreźnie. Znacznie lepiej prezentuje się stan badań niemieckich historyków architektury nad osiemnastowiecznymi rezydencjami z terenu ich kraju⁴⁷ oraz nad środowiskiem polityczno-kulturalnym dworu saskiego⁴⁸, będącymi nieodzownym punktem odniesienia dla analiz siedzib Mniszchów – takimi jak Hubertusburg, Augustusburg czy pałace miejskie w Dreźnie.

Wobec przywołanej powyżej niewielkiej liczby opracowań istnieje tym większa potrzeba przybliżenia sylwetek magnatów oraz ich rezydencji. Szczególnie ważne wydaje się całościowe ujęcie pozycji rodu w czasach saskich, czyli w momencie największej potęgi polityczno-kulturalnej Mniszchów. Konieczne jest więc zebranie informacji o samych postaciach i ich siedzibach, jak i odniesienie do szerszego kontekstu. Dopiero takie spojrzenie pozwoli nie tylko na zebranie dotychczas nieznanych informacji, ale też scharakteryzowanie programów ideowych, które Mniszchowie wykorzystywali do autokreacji własnego wizerunku.

---

⁴⁵ Hentschel 1967, *passim*.

⁴⁶ Thoss 1998, s. 12, 79, il. 5–8.

⁴⁷ Z bogatej literatury przedmiotu przywołać można chociażby przykładowe prace z ostatnich kilku lat: Delang 2013, Hertzig 2013; Bischoff 2019. Niezwykle cennym osiągnięciem było wydanie w 2019 roku monumentalnej monografii Pałacu Holenderskiego (Japońskiego) w Dreźnie (Friedrichs, Hertzig, Karge 2019), którego forma z około 1715 roku pozwala na zrozumienie genezy architektury rezydencji Mniszchów przy ul. Senatorskiej.

⁴⁸ Cennych informacji kreślących tło dla zrozumienia czasów, w których żyli Józef Wandalin Mniszech i jego synowie, dostarczają: Hölscher, Schnitzer 2000; Hensel 2014; Kunath 2015; Tiller 2015.

Metodologia i układ pracy

Celem pracy jest prezentacja rezydencji reprezentantów dwóch pokoleń Mniszchów – Józefa Wandalina oraz jego synów, Jerzego Augusta i Jana Karola. Ramy chronologiczne wyznacza czas życia omawianych postaci, czyli lata 1670 (narodziny Józefa Wandalina Mniszcha) – 1787 (śmierć Jerzego Augusta Mniszcha). Są to daty umowne, gdyż w praktyce główne prezentowane inicjatywy artystyczne były podejmowane od około 1700 roku do końca lat 60. XVIII wieku. Przywołane w tytule rozprawy czasy saskie dotyczą zarówno chronologii, jak i sfery ideowej – do ważniejszych aspektów należy bowiem pokazanie Mniszchów na tle kultury i architektury kształtowanej w kręgu dworu królewskiego Wettynów, zyskującej popularność wśród magnaterii.

Dysertacja została podzielona na cztery rozdziały – jeden wprowadzający i trzy zasadnicze – poprzedzone wstępem i domknięte podsumowaniem. Pierwszy rozdział prezentuje najważniejsze informacje o Mniszchach – zarys dziejów antenatów do końca XVII wieku oraz ich pozycję w epoce saskiej. Głównym wątkiem stało się ukazanie przynależności do rodów marszałkowskich i przywołanie przykładów poświadczających wpływ funkcji marszałka na fundacje artystyczne. Opisany został najważniejszy z atrybutów, laska marszałkowska, traktowana jako rekwizyt umieszczany na portretach, motyw symboliczny przenikający do panegiryków i mów pogrzebowych, a także jako realny, niezwykle kosztowny przedmiot, którego wykonaniu poświęcano wiele uwagi.

Kolejne trzy rozdziały mają analogiczną budowę – rozpoczynają je noty biograficzne, po których następuje analiza najważniejszych rezydencji każdego z omawianych magnatów. W przypadku obiektów dziedziczonych przez synów Józefa, zatem należących do dwóch osób, szczegółowe analizy zostały zaprezentowane w jednym z rozdziałów – w czasach ich najważniejszych przekształceń. Zmiany wprowadzane przez drugiego z właścicieli zostały wówczas zasygnalizowane w treści, jak też w biogramie danego magnata. Powyższe rozdziały wieńczą krótkie charakterystyki świadomości kulturowej Mniszchów oraz ich postaw wobec sztuki.

W podsumowaniu zostały wyprowadzone wnioski z analizy horyzontów intelektualnych Józefa Wandalina Mniszcha i jego synów oraz ich stosunku

do architektury – od zamierzonego zachowywania konserwatywnych form, w których skojarzenia z dawnością stanowiły świadomie eksponowany walor (Laszki Murowane), po wprowadzanie najbardziej nowatorskich i prekursorskich rozwiązań, czerpanych bezpośrednio ze stolicy Saksonii (ul. Senatorska w Warszawie).

Bibliografię poprzedzają aneksy źródłowe prezentujące przede wszystkim najważniejsze, dotychczas niepublikowane opisy i inwentarze rezydencji.

Układ pracy nawiązuje tym samym do schematu kompozycyjnego zaproponowanego przez Andrzeja Betleja w publikacji poświęconej ksiądzom Jabłonowskim⁴⁹, a następnie przejętego przez Annę Czyż w opracowaniu mecenatu Paców⁵⁰. Zachowując ideę prezentacji trzech postaci, zdecydowano się jednak na opisanie dwóch pokoleń. Zasadniczą różnicę w sposobie ujęcia treści wyznacza przeniesienie punktu ciężkości na architekturę rezydencjonalną, ze szczególnym uwzględnieniem rekonstrukcji form architektonicznych, układu wnętrza i charakteru wystroju. Stąd konieczne stało się odtworzenie układów funkcjonalnych siedzib. Zagadnieniem równie godnym analizy, aczkolwiek wykraczającym poza ramy niniejszego opracowania, pozostają fundacje sakralne – przywoływane tu jedynie w kontekście układów przestrzennych założeń rezydencjonalnych (na przykład Dukła) czy sposobów upamiętniania chwały zmarłych przedstawicieli rodziny (na przykład kościół Reformatorów w Warszawie, świątynia pw. św. Marii Magdaleny w Dukli).

W notach biograficznych, które otwierają rozdziały II–IV, starano się uwzględnić przede wszystkim kluczowe fakty związane z pozycją społeczno-polityczną, rolą w środowisku dworskim czy szczególnie istotnymi relacjami z innymi przedstawicielami elit władzy. Celem nie było więc tworzenie kompletnych, *stricte* historycznych życiorysów, zbierających całą dostępną faktografię. Ważniejsze stało się wskazanie w biogramach informacji obrazujących charakter zdobytego wykształcenia, horyzonty intelektualne i stosunek do sztuki, wyrażający się między innymi zwracaniem uwagi na formę architektoniczną obiektów obserwowanych w trakcie podróży. Kierunki przemierzania się magnatów w zestawieniu z geografią posiadanych dóbr umożliwiają wskazanie najważniejszych rezydencji, które należy poddać analizie.

---

⁴⁹ Betlej 2010, *passim*.

⁵⁰ Czyż 2016, *passim*.

Prezentacje poszczególnych obiektów obejmują w pierwszej kolejności przybliżenie dziejów danego założenia. Informacje historyczne stanowią podstawę do wskazania genezy form architektonicznych, zakresu przekształceń wprowadzanych przez Mniszchów w czasach panowania Wettynów, a także są cennym źródłem wiedzy o czynnikach warunkujących program ideowy. Na sposób postrzegania rangi siedziby i na wybór najistotniejszych cech, które starano się eksponować, mogły wpływać sposób przejęcia majątku (na przykład zakup, nadanie królewskie, posag), pozycja poprzednich właścicieli (na przykład Jaworów należący niegdyś do Sobieskich) czy fakt dziedziczenia po bezpośrednich przodkach (na przykład Laszki Murowane).

Najważniejszą kwestią, będącą rozwinięciem powyższej myśli, jest zatem analiza form architektonicznych oraz wystroju siedzib. Poziom szczegółowości opisów rezydencji został każdorazowo dostosowany do ich skali, stopnia zachowania, a także liczby istniejących materiałów dokumentujących bryłę, układ wnętrza czy wyposażenie. Problemowe ujęcie tematu, będące celem niniejszej pracy, skłaniało do charakteryzowania przede wszystkim przestrzeni pełniących funkcje reprezentacyjne – w tym apartamentów, bibliotek i galerii – oraz pomieszczeń mieszczących kolekcje obrazów, porcelany, zbiory dokumentów czy sal będących skarbcami – zwłaszcza jeśli przechowywano w nich przedmioty szczególnej wartości oraz artefakty zdobione motywami heraldycznymi.

Analizie poddane zostały najważniejsze rezydencje Mniszchów, niewyczerpujące zasobu wszystkich należących do omawianych magnatów budowli mieszkalnych. W rękach rodu znajdowały się liczne dwory niestanowiące bezpośrednio siedzib właścicieli, przeznaczone do zarządzania majątkiem lub pobytów okolicznościowych czy rekreacyjnych – przez wzgląd na skalę i charakter użytkowania mające drugorzędne znaczenie, niewymagające splendoru. Powyższa sytuacja miała miejsce w odniesieniu do Samokłęsek (Strusokłęsek)⁵¹ położonych około 20 kilometrów od Dukli oraz dworu w Łozach, który odwiedzano podczas pobytu w Wiśniowcu⁵².

Na opracowanie poszczególnych postaci oraz ich siedzib pozwala w pierwszej kolejności wiele zachowanych archiwaliów, obejmujących przede

⁵¹ Żółkoś 2011, s. 31, 85.

⁵² *Słownik geograficzny 1880–1902*, t. 5, s. 769; *Słownik geograficzny 1880–1902*, t. XV, cz. 2, s. 277; Aftanazy 1994, s. 539; Barczyk 2016a, s. 24.

wszystkim źródła rękopiśmienne (listy, inwentarze dóbr i samych siedzib, ekspensy). W niniejszej pracy wykorzystane zostały przede wszystkim archiwalia ze zbiorów polskich (Archiwum Główne Akt Dawnych⁵³, Biblioteka Narodowa w Warszawie⁵⁴, Archiwum Państwowe w Krakowie⁵⁵, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie⁵⁶, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁵⁷, Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie⁵⁸, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu⁵⁹). Nieodzowne jest też sięgnięcie do materiałów przechowywanych w Niemczech (Landesarchiv Sachsen-Anhalt w Dessau⁶⁰, Sächsisches Hauptstaatsarchiv w Dreźnie⁶¹) oraz w krajach Europy Wschodniej (Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie⁶², Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka⁶³, Narodowa

⁵³ AGAD, ACz, sygn. 326; sygn. 327; sygn. 328; sygn. 329; sygn. 330; sygn. 331; sygn. 332; sygn. 333; sygn. 334; sygn. 335; sygn. 336; sygn. 337; sygn. 338; sygn. 339; sygn. 340; sygn. 341; sygn. 342; sygn. 343; sygn. 344; sygn. 345; sygn. 346; sygn. 347; sygn. 348; sygn. 349; sygn. 350; sygn. 351; sygn. 352; sygn. 353; sygn. 354; sygn. 355; sygn. 356; sygn. 357; sygn. 358; sygn. 387; AR, Dz. V, sygn. 9855/II; sygn. 9855/IV; sygn. 9855/VI; sygn. 9855/VII; sygn. 9855/XIV; sygn. 9856/I; sygn. 9856/II; sygn. 9856/III; AZ, sygn. 2901; AR, Dz. XXV, sygn. 4717.

⁵⁴ Przede wszystkim: BN, sygn. 5473 IV.

⁵⁵ ANK, sygn. 343; sygn. 483; sygn. 586–589; sygn. 3251; sygn. 3835.

⁵⁶ BCz, sygn. 2575 IV; sygn. 3835 III; sygn. 3836 III; sygn. 3859 III; sygn. 3868 III; sygn. 3869 III; sygn. 5461 IV; sygn. 5884, nr 24021; sygn. 11598.

⁵⁷ PAU, sygn. 250; sygn. 259; sygn. 307; sygn. 308; sygn. 311; sygn. 1051; sygn. 1109; sygn. 1113; sygn. 1123; sygn. 1125; sygn. 1126; sygn. 1128; sygn. 1134; sygn. 1144; sygn. 1662; sygn. 3003; sygn. 4188/II; sygn. 4523.

⁵⁸ APBK, sygn. III-1; sygn. III-2; sygn. III-3; sygn. RGP-c-1; sygn. RGP-f-3.

⁵⁹ ZNiO, sygn. 2621/II; sygn. 2634/III; sygn. 2636/I; sygn. 2637/I; sygn. 2646/I; sygn. 2647/I; sygn. 2648/I; sygn. 2652/I; sygn. 2653/I; sygn. 2654/I; sygn. 2655/I; sygn. 2656/II; sygn. 2658/I; sygn. 2662/II; sygn. 2664/I; sygn. 2667/I; sygn. 2668/I; sygn. 2669/I; sygn. 2670/I; sygn. 2671/I; sygn. 2684/II; sygn. 2688/II; sygn. 2692/II; sygn. 2693/II; sygn. 2700/II; sygn. 5471; sygn. 5635/II; sygn. 5640/II; sygn. 5642/I; sygn. 5643/I; sygn. 11628/II; sygn. DE-1159; sygn. DE-1160; sygn. DE-1161; sygn. DE-1827; sygn. DE-1853; sygn. DE-2566; sygn. DE-2567; sygn. DE-2568; sygn. DE-2569; sygn. DE-2570; sygn. DE-2572; sygn. DE-2571; sygn. DE-2585; sygn. DE-2589; sygn. DE-2728; sygn. DE-3309; sygn. 3971/III; sygn. DE-4955; sygn. DE-4968; sygn. DE-5042; sygn. DE-5273; sygn. DE-5967; sygn. 6268/III; sygn. DE-8879; sygn. DE-16399; sygn. DE-20971.

⁶⁰ LASA, sygn. Z 44, A 9b Va Nr. 27; sygn. Z 70, A 10 Nr. 22; sygn. Z 88, F 106 Nr. 24.

⁶¹ SHD, GK, loc. 3558, vol. XI–XII; loc. 3653, vol. VII–X.

⁶² RGADA, fond 149; fond 11.

⁶³ LNNBU, sygn. 80; sygn. 115; sygn. 116; sygn. 117; sygn. 118; sygn. 119; sygn. 121; sygn. 122, t. III; sygn. 346; sygn. 468; sygn. 5639/II; sygn. 5771/III.

Biblioteka Ukrainy im. Wołodymyra I. Wernadskiego w Kijowie⁶⁴, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie⁶⁵). Pojedyncze wzmianki o Mniszchach można też odnaleźć w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku⁶⁶.

Analizie zostały też poddane starodruki (mowy pogrzebowe, teksty okolicznościowe czy prace autorstwa samych przedstawicieli rodu Mniszchów). Ważnym aspektem stało się zapoznanie z ekspertyzami konserwatorskimi poszczególnych obiektów, dostarczającymi wiedzy o datowaniu poszczególnych partii danego obiektu, odnalezionych reliktach dawnych dekoracji czy też projektach powojennej odbudowy siedzib warszawskich. Materiały konserwatorskie z ostatnich lat zawierają z kolei precyzyjne pomiary i współczesne plany kondygnacji.

Bezcenne stały się wreszcie źródła ikonograficzne, wśród nich przede wszystkim dotychczas nieznanne bądź niewykorzystywane przez badaczy rysunki architektoniczne z Muzeum Narodowego w Warszawie⁶⁷, z monachijskiego Architekturmuseum⁶⁸ i drezdeńskiego Sächsische Hauptstaatsarchiv⁶⁹. Interesujących wniosków dostarczyły też prace graficzne i malarskie z epoki – jak choćby malowidła Canaletta – oraz przedwojenne zdjęcia.

Kluczowym aspektem badań jest zarazem analiza *in situ*, pozwalająca na konfrontację osiemnastowiecznych inwentarzy, a także dotychczasowych też badawczych ze stanem faktycznym. Przykładowo obserwacja przebiegu murów w piwnicach pozwoliła na chronologiczne rozwarstwienie poszczególnych obiektów i rekonstrukcję pierwotnego układu wnętrza.

⁶⁴ NBUK, sygn. XXVIII, sprawa 390.

⁶⁵ CPAH, fond. 250. Zasoby kijowskie zawierają archiwalia z lat 1557–1852, wśród nich: *Dokumenty o charakterze ekonomicznym: opisy, inwentarze majątków, potwierdzenia prawa własności, rozbiórki, sprzedaży, zakupu i podziału majątku; spory sądowe* (334 j.a.); *Dokumenty prywatne: wpływy, zobowiązania dłużne członków rodziny; rejestry rzeczy osobistych; opis dokumentów i ksiąg archiwów i bibliotek Vysheveti; opis archiwum gospodarczego; katalogi biblioteczne, korespondencja* (obejmujące swym zakresem lata 1731–1834; 207 j.a.); *Zbiór dokumentów dotyczących historii Polski, traktatów filozoficznych, dzieł historycznych i literackich XVII–XVIII wieku* (mieszczący dokumenty z lat: 1603, 1668–1690, 1722, 1723, 1726, 1765–1826; 37 j.a.). O mniszchovianach z Kijowa wspominali już: Hiscowa 1998, s. 127, 135–136; Ciesielski 2010, s. 299, 302.

⁶⁶ Dokumenty należą do zbioru Archiwum Jeleńskich: Rolnik 2018, s. 72, 176.

⁶⁷ Wśród nich projekty dla Wiśniowca, Laszek Murowanych, Dęblina.

⁶⁸ Projekt autorstwa Andreasa Gärtnera.

⁶⁹ Rzut drewnianej rezydencji Mniszchów w Grodzie, a także rysunki pałaców z terenów niemieckojęzycznych, stanowiących pole do porównań.

Nie można pominąć rzeźb i elementów wyposażenia pochodzących z rezydencji Mniszchów, które znajdują się w muzeach (Muzeum Narodowym w Krakowie, Muzeum Narodowym w Warszawie, Muzeum Narodowym w Gdańsku). Niektóre z nich dotychczas nie doczekały się szczegółowych opracowań⁷⁰. Należy też podkreślić, że część dzieł sztuki pochodzących z rezydencji mniszchowskich znajduje się dziś w rękach prywatnych, między innymi w Italii⁷¹.

Całości spojrzenia dopełnia literatura przedmiotu – prace poświęcone Mniszchom i ich siedzibom, opracowania obrazujące specyfikę kultury czasów saskich oraz analizy architektury Saksonii – pozwalająca na wpisanie fundacji architektonicznych Mniszchów w szerszy kontekst europejski.

* * *

Powstanie niniejszej książki stało się możliwe za sprawą przychylności wielu osób. W pamięci zachowuję ogromną wdzięczność dla świętej pamięci prof. dra hab. Leszka Kajzera. Za cenną pomoc w udostępnianiu i gromadzeniu rękopisów i źródeł ikonograficznych oraz za życzliwość dziękuję drowi hab. Andrzejowi Betlejowi. Za wsparcie w pozyskiwaniu dostępu do archwaliów i w gromadzeniu literatury wdzięczna jestem również prof. drowi Paulowi Zalewskiemu (Frankfurt), prof. UPJPII drowi hab. Marianowi Wołkowskiemu-Wolskiemu, drowi Piotrowi Kibortowi, prof. UG

---

⁷⁰ Wspomnieć wystarczy o figurach z ogrodzenia pałacu Jerzego Augusta w Gdańsku. Putta znajdują się w przestrzeni dostępnej zwiedzającym, lecz nie mają nawet tabliczek z podpisami (brak jakiegokolwiek informacji o tych obiektach, ponadto ustawionych niemal w przejściu na drewnianych paletach). Wazy i posągi Ceres oraz Minerwy znajdują się w wirydarzu, niedostępne turystom, niemal całkowicie zasłonięte przez gałęzie krzaków i wysokie trawy, sprawiają wrażenie nieco zapomnianych. Karty inwentaryzacyjne tych obiektów, sporządzone kilkadziesiąt lat temu, zawierają z kolei bardzo skrótove informacje i błędne atrybucje. Mam świadomość wielości obowiązków muzealnych i moją intencją nie jest wyrażenie jakiegokolwiek krytyki wobec Pracowników MNG, którzy okazali szczerze zainteresowanie moimi badaniami i wyrazili chęć uzupełnienia dokumentacji.

⁷¹ Po ślubie wnuczki Michała Jerzego Mniszcha, Doroty z Jabłonowskich, z Franciszkiem Malatestą część kolekcji została wywieziona do Rzymu i przeszła na własność tej włoskiej rodziny. Jeden z obrazów, wspomniany wcześniej portret przedstawiający twórcę koncepcji Musaeum Polonicum z córką i pieskiem króla Stanisława Augusta (*Crème de la crème* 2019, s. 8–11), został sprzedany przez Malatestów i stał się własnością Muzeum Narodowego w Warszawie. Za powyższą informację pragnę podziękować prof. UKSW dr hab. Agnieszce Bender.

drowi hab. Tomaszowi Torbusowi, drowi hab. Przemysławowi Mrozowskiemu oraz ppor. Mariuszowi Ceglarskiemu, a za umożliwienie analiz rzeźb z Muzeum Narodowego w Gdańsku – Weronice Grochowskiej. Przy korzystaniu z materiałów ukraińskich istotna była pomoc dra Krzysztofa Cichonia. Za wszystkie miłe opinie i cenne dyskusje bardzo dziękuję drowi Peterowi Heinrichowi Jahnowi (Drezno), prof. UŁ drowi hab. Zbigniewowi Bani i prof. dr hab. Bożenie Popiołek. Szczególnie istotne sugestie przekazywał mi również prof. IS PAN dr hab. Jakub Sito, któremu pragnę podziękować za wszelką przychyłność, zainteresowanie tematem moich badań i zaproszenie do dalszej naukowej współpracy.

Doktor Jowicie Jagli winna jestem słowa ogromnej wdzięczności za naukową przyjaźń, wiarę w sens mojej pracy nad monografią i niezwykle wartościowe rozmowy.

Dziękuję wreszcie wszystkim instytucjom polskim, ukraińskim, rosyjskim i niemieckim, które udzieliły mi dostępu do cennych źródeł, materiałów ikonograficznych, kolekcji muzealnych, dokumentacji konserwatorskich i zasobów bibliotecznych.

Szczególną wdzięczność winna jestem obecnym użytkownikom rezydencji Mniszchów oraz świątyń kształtowanych z inicjatywy tego rodu, którzy zgodzili się na prowadzenie badań *in situ* i wykonanie dokumentacji fotograficznej. Życzliwość okazali mi między innymi: Rektor-Komendant WSOSP w Dęblinie, gen. bryg. pil. dr hab. Jan Rajchel, dr Aleksandra Żółkoś z Muzeum Historycznego – Pałacu w Dukli, pan Waldemar Andrzejczak ze Związku Rzemiosła Polskiego, ks. Stanisław Siuzdak, proboszcz parafii pw. św. Marii Magdaleny w Dukli, oraz ks. Marek Niedźwiecki, proboszcz parafii w Jaworowie. Przychyłność okazała mi także pełniąca funkcję Ambasadora Królestwa Belgii w Warszawie pani Collette Taquet, której dziękuję za dostęp do wnętrza pałacu przy ul. Senatorskiej i zaproszenie na gościnny wykład.

Kluczową rolę w powstawaniu niniejszej dysertacji odgrywał nieustannie Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego. Przez ostatnią dekadę właśnie w tym miejscu miałam przyjemność kształcić się, prowadzić badania, uzyskać stopień doktora oraz zatrudnienie. Słowa wdzięczności za ten piękny dar, jakim jest możliwość współpracy, a także za wszelką

przychylność i zaufanie składam na ręce Dyrektora Instytutu prof. UŁ dra hab. Piotra Gryglewskiego oraz Kierownika Katedry Architektury prof. dra hab. Krzysztofa Stefańskiego. Wiele zawdzięczam także Dziekanowi, gdyż właśnie prof. dr hab. Maciej Kokoszko zgodził się swego czasu przyjąć mnie do grona pracowników Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego. O przyjęcie najszczerzych wyrazów wdzięczności proszę również mojego Mistrza, prof. UŁ dra hab. Tadeusza Bernatowicza, będącego dla mnie wielkim Autorytetem.

Za wsparcie i niezwykłą wyrozumiałość bardzo dziękuję moim Rodzicom.

Autorka